

1. Fazekak

Eörsi István tévéjátékának a bemutatóját — *Fazekak* — alighanem az évforduló (október 6.) indokolta. Az íróilag meglehetősen intellektuálisra fogalmazott dráma csak küszködött Táncsics személyével, aki úgy él a köztudatban, hogy ő volt a magyar szabadságharc legplebejusabb forradalmára. Igaz, Eörsi ezt jobban tudja, mint mi, de öneki alkotói alapállása, hogy a dolgok inkább bonyolultabbak, mint egyszerűbbek; érthetlenebbek, mint érthetőbbek. Holott sem a téma, sem a főhős nem indokolja, sőt nem is igényli ezt az utólagos okoskodást. A műviség, még pontosabban: az arra való törekvés lefokozza a drámaiságot, elkönnyíti a konfliktust, s bár valójában súlyos és komoly gondolatok hangzanak el mindig, tudjuk, hogy ezek nem Táncsics, hanem az író tézisei.

Bármennyire is furcsa, a kép visszájára fordult. Ebben a játékban Táncsics a retrográd, a sajnálatra méltó, a negatív utópista.

Vagy nem is olyan véletlen az írói megközelítés?

Az a nyolc év, amit a császári csendőrséget kijátszva egy veremben töltött el, hőstett is, de sokkal inkább a passzív kivülállás makacs valósága. Társadalmilag mindenképpen, mivel közben az országban is, a politikában is — így vagy úgy — fontos változások történtek. Ő a „se hős, se mártír” szerepébe kényszerül. S egy évtized múltán ott folytatni, ahol abbahagyta, eleve lehetetlen.

De hát ez csak a tény, a valóság egykori boltozata.

Eörsi ennek ürügyén kényesebb kérdéseket feszeget. Például az eszme utóéletét. Táncsics esetében ez különösen is lehetséges, hiszen — s ez a tévéjátékból is kiderül — „bujkálásának idején fontos politikai műveket írt, amelyeket fazekakba rejtve ástott el”. A történet tragikus csattanója — s Táncsicsé is —, hogy a földben a kéziratok elrohadtak, sárrá mállottak, mert a cserép (a forma) időállóbbnak bizonyult, mint a papír (a tartalom). Legalábbis a kép, a látvány ezt sugallja, az írói törvénykezés azonban nem biztos, hogy ezzel megegyező. A kérdésre nincs válasz, illetve ott a lehetőség: döntsön a néző, variálja magában ő az esélyeket.

2. Stúdió '82

Irodalomtörténeti pillanatnak lehattunk tanúi a *Stúdió '82* legutóbbi adásában. 25 éve halt meg Szabó Lőrinc, korunk egyik legeredetibb és legellentmondásosabb költője. Ha van is benne baráti elfogultság, talán nem túlzás Illyésnek az a megfogalmazása, amelyet egy képzeletbeli gyászbeszéd első tételekét így indít: „Gyászoló barátaim! A koporsóra, amelyet végtisztességtevően körülállunk, azzal a gyanakvással tekinthetünk, vajon nem a huszadik század első felének legnagyobb költője fekszik-e benne?” A gondolatot, az érvelést félbeszakítva írom a magam kérdőjeleit s megint csak Illyéssel: „Hogy első-e nem tudom. De hogy versenytársait fél kézen meg lehet számolni, az bizonyos.” A szoba, az elárvult íróasztal, a félbemaradt csend, a magára hagyott halhatatlanság valami olyasmit sugalltak, hogy az idő, amely számunkra adatott, tűnékeny léptékű, de azok segítségével, akik fölébe nőnek, ki lehet rajta fogni.

De ez csak bevezető volt ahhoz a pillanathoz, amelyet fentebb irodalomtörténetinek neveztem. Szabó Lőrincet, az élt idézve, a filmszalag egyszer csak felvillantotta Móricz Zsigmondot s körötte a fiatalokat. Utólag micsoda viszonylagosság! Németh Lászlót, Illyés Gyulát, Tamási Áront, Szabó Lőrincet. Ma már talán közülük csak Illyés posztol a maga strázsáján. A többiek? Irodalomtörténet. Kötetek könyvespolcainkon.

A pillanatoknak azonban élő és eleven szuggesztíója volt. A mozgás, a létezés utólagos híradása tette bizonyossá: egykor milyen megrendítően voltak ők is közülünk valók. Németh László elegánsan öltözött, gondosan kettéválasztotta frizuráját, Móricz súlyosan emelte fehér hajboltozatát, Tamási már fiatalon kopaszodott. S milyen szépek, mutatósak voltak a nők, az asszonyok, akiknek az illatát, parfümjét ők is csak úgy lehelték magukba, mint mindig és mindenkor a férfiak! Egy bankett, egy összejövétel s talán egy amatőr filmes jóvoltából majdnem érzékenyültünk, hogy láthattuk a megismételhetetlen legendát.

Tudom s elismétlem én is a mindig érvényes közhelyet: nem a pacsirta a fontos, csak a dal. Néha azonban az élők-ről küldött híradás legalább annyira megrendít, mint a temetésekről szóló tudósítás.

3. Tanúkihallgatás

Szántó Erika novellájának a tényanyaga jóval gazdagabb, mint a belőle készült tévéfilm. De szikárabb is, s így nyersebb, feizaklatóbb. Képernyőre fogalmazva valami elveszett belőle. Leginkább az utóhatás, amely érzelmileg azonos hullámhosszra állított volna bennünket a látottakkal.

Nem kell azt bizonyítanunk, hogy morálisan mi a véleményünk a nyilasok tetteiről. Főleg nekünk, akik az emlékeztünkben hordjuk, s közelről láttuk, átéltük az eseményeket.

De hát a film ma készült, s közben eltelt egy emberöltő. Változtunk, átalakultunk, a sebek behegedtek, s el is távolodtunk azoktól a fájdalomtól, amelyek egyszer a csontig hatoltak.

A film — s főleg a novella — számol is ezzel, hiszen Szántó Erika mondja: „1967-ben a Fővárosi Bíróság emberek törvénytelen kivégzésével és megkínzásával elkövetett háborús bűntettekben mondta ki bűnösnek K. V.-t és társait. Jó lett volna a gyilkosokban azonnal felismerhető, szembetűnő megkülönböztető jegyeket látni, de akik a vádlottak padján ültek, olyanok voltak, mint mindenki más. S huszonkét évig úgy is éltek.” Szóval ez itt a rejtély, művészileg ezt kell feloldani, ezt kell érvényre juttatni. Sajnos, a film ebben maradt adós. bármennyire is igyekezett „lélektaninak” mutatkozni, nemegyszer érthetetlen idősíkokkal operálni.

Egy biztos: a nézők nem a bírósági tárgyalás közepesre sikerült jogi aktusaira fognak emlékezni. Sokkal inkább azokra a jelenetekre, amelyek a szeretkezés már-már gyakorlati, tehát szemléleti oktatásaként is felfoghatók. Hogy mi a két véglet között az összefüggés, az valamilyen esztétikai koordinátában talán ábrázolható. A nézők legtöbbje azonban konkrétan gondolkodik. Érzelmileg más-más állapotba hozza egy merev női mellbimbó s egy szadista nyilas szűkölése. Ha tehát a néző nem tud absztrahálni, ne őt hibáztassuk.

Esztergályos Károly talán abban tévedett alapvetően, hogy nem vette figyelembe az ő ízléstudata és a tévényilvánosság közötti óriási különbséget. Ezért nem éreztük a drámát ott se, ahol pedig a lélek tragédiája didergett.

Boda István